

Sowet internet başlangyjy nämüçin şowlamady?

Category: Kitapcy, Ylym we tehnologiýa

написано kitapcy | 26 января, 2025

Sowet internet başlangyjy nämüçin şowlamady? SOWET INTERNET BAŞLANGYJY NÄMÜÇIN ŞOWLAMADY?

Dünýäde heniz [www](#) internet tory ýüze çykmanca Sowet Soýuzynda orta çykan kompýuter tory inisiatiwasy nämüçin durmuşa geçirilmedi?

12 ýaşyndaky Oleg Guimaoutdinow üçin kompýuter proqrammistligini öwrenmek kitaplara girmek bilen deň boldy. Ýoldaşlary teoriýadan ýadapdylar, emma ol el çekmändi. Kompýuter onda uly gyzyklanma döredýärdi.

Segseninji ýyllaryň başynda ýokary okuw jaýlarynda we iş ýerlerinde kompýuter bardy, emma mekdeplerde ýokdy. Oleg we onuň ýoldaşlary iş otagynda goýlan kompýuterde işlemäge rugsat beren ýüregi ýuka müdir tapypdylar. Bular amerikan enjamlarynyň kopiýasydy.

Belkäm şol wagt bilenem däldirler, ýöne üstünde duran sesli

klawiaturalary we ekranlar ykdysadyýeti güýçlendirjekdigi pikir edilen sowet internetiniň başlangyjyny düzýärdi.

Onlarça ýyllap az sanly ylmy-barlagçy Sowet Soýuzy boýunca müňlerçe enjamy biri-birine baglap biljek kompýuter toruny gurmak üçin ygtyýarlylaryň rugsat bermegine garaşdy. Muňa rugsat berlen bolsady, häzirki internete öwrülen amerikan we günbatar gelip çykyşly başlangyja bäsdeş bolup bilerdi.

«Sowet internetiniň bökdençli taryhy» kitabynyň awtory we Massaçusetsiň Tehnologiýa institutynyň (MIT) ylmy-barlagçysy Ben Peters «Internetiň ilkinji wersiýasynyň gürrüňini edýäris» diýýär. Bu merkezi meýilnamaly ykdysadyýetde bütin maglumat goruna gözegçilik edip biljek desentralizasion, ierarhik kompýuter torudy. Emma «OGAS» ady bilen agzalýan bu taslama soňuna çenli alnyp çykylmady.

• **Ministrlikleriň arasyndaky bäsdeşlik**

Sowet internetiniň atasy Wiktor Gluşkow kibernetikanyň esaslandyryjylarynyň biridi. Emma olam kem-käsleýin Anatoliý Kitowdan täsirlenipdi. Kitow 1959-njy ýylda SSSR-de tor gurmagy meýilleşdirýärdi. Emma ol döwrüň sowet lideri Nikita Hruşýowa şu teklip bilen hat ýazanda, muny başlamagyň hiç aňsat düşmejegi belli boldy. Kynçylyklar diňe tehnologiýa bilen baglanyşykly däldi.

Segseninji ýyllarda okuw jaýlarynda kompýuter bolmandygy üçin sowet talyplary iş ýerlerindäki we ýokary okuw jaýlaryndaky kompýuterleri ulanyp, kodlama ukyplaryny ösdürmäge synanyşýardylar

Peters «Sowet Soýuzynyň şu döwürde işjeň we harby maksatly kompýuter tory» bardy diýýär. Emma ýönekeý raýatlar üçin we ykdysadyýete täsirini ýetirip biljek sistema başga zatdy.

Gluškow OGAS-daky işine altмышynjy ýyllarda başlady. Onuň 1970-nji ýylda taýýarlan jikme-jik meýilnamasy soňky nokada çenli işlenip düzülipdi. Emma Kommunistik partiýanyň ýolbaşçylary öz aralarynda oňuşmansoň, Maliýe ministri bu pikire doly garşydygyny mälim etdi. Şonsuzam towuk fermalarybdaky çyralar enjamlar arkaly awtomatiki usulda öçürilip-ýakylýardy. Bulary ýurt derejesinde tora öwürmegiň geregi ýokdy. Aslynda ministriň maliýe ministrligi bilen statistiki edaranyň arasyndaky sazlaşyga OGAS-yň täsirini ýetirmeginden gorkandygy we şonuň üçinem muňa garşy çykandygy aýdylýardy.

Käbir ygtyýarlylaryň goldawyny alanam bolsa, Gluşkowyň meýilnamasy ret edildi. Emma ol maksadyndan dänmedi.

• Ykdysadyýete basyş

Birnäçe posýolok ýerli torlar bilen biri-birine baglanyppy. Birnäçe ýyldan soň Oleg Nowosibirskde uniwersitetdekä 3000 km uzaklykdaky Moskwa bagly kompýuter tapypdy. Arabaglanyşyk üçinem sap metaldan edilen agyr kabeller ulanylypdy.

Bu torlary işledip biljek kompýuterleri gurnamak üçin örän köp zähmet çekilýärdi. Bulam OGAS taslamasynyň örän gymmada düşjekdiginiň gaýgysyny döredipdi. Käbirleri muny 20 milliard rubla, şu günün puly bilen 100 milliard dollara barabar bolar öýdýärdi. Şeýle-de 300 müň adamlyk işçi güýji-dd gerekdi. Bütin şu sebäplerden ötri sowet interneti hiç ýola goýulmady. Sowet döwründe bu ugurda işlemegiň nähili zatdygyny iň gowy bilýänleriň birem Kitowyň ogly Wladimirdir. Ol Moskwanyň Plehanow adyndaky Ykdysadyýet uniwersitetinde işleýär. Yetmişinji-segseninji ýyllarda goşun üçin kompýuter programmalaryny işläp düzdi. Bular tank zawodlarynyň dolandyryş işlerinde ulanylýardy. Wladimir OGAS durmuşa geçirilen bolsa, edil öňküleriň ynanyşy ýaly sowet ykdysadyýetine oňyn goşantlarynyň boljagyna ynanyar. Oleg hem bu ýol bilen hasaplamalaryň örän ykjam ediljekdigini, maglumat paýlaşygyny aňsatlaşdyrjakdygy üçin ykdysadyýeti has gowy dolandyryp boljakdygyny aýdýar.

Ahyrynda SSSR-iň meseleleri bilen sowet interneti däl-de, Mihail Gorbaçowyň reformalary ýüzleşmäge mejbur boldy

- **«Ýelkeniň şemaly kesildi»**

Emma Wladimir sowet sistemasynyň her orta atylan täzelige oňyn garap gidibermändigine ynanýar. Oleg «Ortada bir meýilnama bardy we şondan aňry gidip bolanokdy» diýýär: «Diňe gara we goňur aýakgaplar öndürilýärdi, ýöne hiç kim olary alasy gelmeýändigini üçin dükanlaryň tekjesinde çaň basar ýatardy». Dürli ministrlikleriň we sebitleriň özara oňuşmazlyklar bilen başagaýdygyny, şonuň üçinem öz aralaryndaky täsirlerini ýitirmekden gorkandyklaryny aýdýar.

Segseninji ýyllarda çätkanşyklar güreldi we SSSR-iň düýpli meselelerine Mihail Gorbaçowyň reformalary bilen çözgüt tapmaga synanyşyldy. Munuň ýerine OGAS ara giren bolsa hemme zat has başgaça bolup bilermidi?

Bärdäki iň uly päsgelçilikleriň biremi Gluşkowyň bimahal ölümi boldy. Peters ol 1982-nji ýylda aradan çykanda «ýelkeniň şemaly kesilen ýaly boldy» diýýär. Emma segseninji ýyllarda OGAS pikiriniň eýýäm okuw jaýlarynda we habar beriş serişdelerinde jedeli gidýärdi. Oleg hem talypka bu jedelleri kän eşidipdi. Gluşkowyň ýarpy galdyran ýerinden işe başlanlaryň biremi küşt ussady we kompýuter programmaçysy Mihail Botwinnikdi. Onuň taýýarlaýan programmalary sowet energetika beketleriniň işleýşini we abatlanýşyny guramalydy. Sowet Soýuzynyň ýykylan togsanynjy ýyllaryň başynda eýýäm garran Botwinnik ykdysadyýeti halas etjek kompýuter tory üçin döwrüň prezidenti Boris Ýelsiniň ünsüni çekmäge synanyşdy. Emma öňküler ýaly olam derege ýaramady.

- **Bäsdeşlik ýerine hyzmatdaşlyk**

Mundan birnäçe ýyl soň bolsa internete öwrüljek dünýä derejesindäki tor www.-y ABŞ-nyň «Arpanet» kompaniýasy ýola goýdy.

Bir tarapdan seredende, sowet internetiniň baştna gelenler Sowet Soýuzynda bolup geçenler bilen meňzeşlik görkezýärdi. Emma döwrüň tehnologiýa fantaziýasy hökmünde görülen zatlar

häzir hakykata öwrüldi.

Gluškow bilen işleşen höwesjeň kibernetikçiler güýmenje maksatly «kibertoniýa» atly wirtual utopiki döwlet gurup, özlerine bu ýeriň pasportlaryny taýýarlapdylar. Peters muňa biziň günlerimizdäki sosial mediýa torlarynyň ilkinji wersiýasy hökmünde baha berýär.

Ol kitabynda «ilkinjj global raýat kompýuter torlary bäsdeşlik ýagdaýyndaky sosialistleriň arasynda däl-de, hyzmatdaşlyk eden kapitalistleriň arasynda boldy» diýip ýazýar.

OGAS-yň goldawçylary ýaşaýan döwürlerinden has öňe gidipdiler. Kitow, Gluškow, Botwinnik ýalylar geljegiň aragatnaşygy ýola goýmakda ýatandygyny öňünden görüpdiler.

Sowet Soýuzynyň [www](#) ýaryşynda yza galan bolmagy mümkin, emma işiň başyny çekendigi welin belli.

Kris BARANYUK.

«BBC Future», 28.10.2016 ý. Ylym we tehnologiýa